

Цікаво, що низка іменників, які у різних словниках зафіксовані з варіантним наголошуванням в однині, в одному з найновіших словників української мови («Український орфографічний словник» (2009)) засвідчені тільки з одним наголосом: або із префіксальним (*на́клейка, на́клепка, перéтинка, при́ціпка, ро́зці́вка*), або з кореневим (*нако́лка, підкла́дка, пересу́шка, поку́пка, пості́лка*).

Отже, існування двох типів наголосу в однині префіксально-суфіксальних іменників жіночого роду із суфіксом *-к(а)*, яке зумовлене південно-західною (префіксальною) і південно-східною (кореневою) акцентуаційними традиціями (і водночас їхнє подвійне наголошування), є нормативним у сучасній українській літературній мові.

Світлана Бибик

СИТУАТИВНІ «ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМ» У СУЧАСНОМУ РАДІОІНТЕРВ'Ю

У сучасній мовній практиці, масовій комунікації зросла частка усних висловлень, які формуються за літературними нормами, що в нашій уяві мають відповідати писемно-книжним стандартам логічної побудови фраз, правильного вимовляння, слововживання тощо, засвоеним у процесі навчання, здобування освіти, читання літератури. Насправді ж у спонтанній усній мові, в реальній практиці можливі численні «відхилення» від цих норм — т. зв. явища надлишковості (називний теми, прояви хезитації, зумовлені психолінгвальними та ситуативними чинниками), а також власне мовні огріхи.

Називний теми — це тип подвоєння, коли іменник у називному відмінку, що стоїть на початку речення, начебто повторюється узгодженим із ним займенником у називному відмінку. Для усної мови (розмовно-побутової, зокрема й літературної, просторіччя, діалектної мови) характерна реалізація в ній підтримувальної функції вказівних займенників. О. А. Лап-

тева означила таку особливість усної мови як двочленна модель (Лаптева О. А. Диалектная и литературная разновидность устно-разговорного синтаксиса и перспективы их сопоставительного изучения // Вопросы языкознания. — 1969. — №1. — С. 31), що складається із сегмента та основної частини висловлення, у якій формальним репрезентантом сегмента є вказівний займенник. Його у психолінгвістиці кваліфікують як стимул, ключ до творення висловлення, а не частину висловлення як такого. Завдяки називному теми відбувається чітке розмежування та оформлення теми й реми висловлення. Винесення теми на початок, його відокремлення пов'язане з труднощами моделювання смислу на початку побудови висловлення: мовцеві зручніше розвести в часі перше позначення та вибір структури речення згодом.

Так, за нашими спостереженнями, у мові співрозмовників, що беруть участь у радіоінтерв'ю, суб'єктно-об'єктні позиції незалежно від типу висловлення — питання чи відповіді — заміщують займенники *він, вона, воно, вони* (*Жадан / він там старший не дуже на багато / не знаю / може років на десять; Я так розумію / що пішохідні зони / вони / їх кількість збільшується / а відповідно зміняться транспортні потоки навколо*). Показово, що замінювані номінації можуть бути попередньо виокремлені за допомогою вказівних займенників *оці, оце, оцей, той, та, те, ті*, як-от: *І оця монополія в тендерному полі / вона от / бачите / до чого призвела*. Паралельно з відзначеними структурами між такими двочленними моделями уживаються звороти з *який, які, що: І я / власне / думаю / що оці всі питання / що їх піднімав пан Мазур / вони всі вирішуються у великій концепції*.

Надлишкові складники висловлення. Спостережено кілька проявів надлишковості в усних радіодіалогах:

а) надлишкова синонімізація, спричинена потребою знайти чітке вираження смислу, висловитися переконливо для масової аудиторії радіослухачів. Вибудовування синонімічних рядів експресивізує висловлення, передаючи стан афекту адресанта, його ставлення до подій, реалій: *Мені дуже дивно було почути / що комуністи злилися в такому політичному екстазі зі своїми / скажемо так / ідеологічними противниками / які підтриму-*

ють **великий / крупний** бізнес / як **Партія регіонів /** но я думаю / що вони самі зробили за себе той вибір; Все інше — це **надумана / дешева** пропаганда;

б) повторення одиниць тексту як проявів спроби перейти до іншого фокусу свідомості й ословити його: **Він виготовляв довгий час свічки / торгував церковним начинням і досить успішно / досить успішно** реалізував себе на цьому; Тому що ми дуже **комплексно підходимо / робоча група дуже комплексно підходить** до цього питання і т. ін.

Елементи хезитації. Це прояв спонтанного формування думки.

Так, один із поширених деграмашикалізованих та десемантизованих елементів — нелексічні вставні звуки *a-a*, *e-e*, *m-m*, *mn-mn*, що створюють нерозривність синтаксичного та семантичного мовного потоку, виникають на стикові сегментів висловлення, тому й спричинені коливанням під час:

а) планування синтаксичної структури речення на зразок: **Е-е / ви знаєте / в місті існує вже / вже давно / e-e /** ухвалою міської ради визначено межі пішохідної зони і місць паркування в історичній частині міста;

б) вибору лексичних одиниць або інформаційно-змістової перспективи реалізації мовної програми, як-от: *Коли ми покажемо інвестору / що у нас працює / ми взяли паркування під контроль / що у нас є паркування і плата за паркування є невідворотня / тоді можна переходити до третього більш важливого в місті етапу / будівництва альтернативних / позавуличних паркувальних / e / 30 // e-e / парковок; Тобто / e / іграшка / e-e / повинна бути інструментом / механізмом / зняряддя розвитку дитини.* У таких висловленнях нерідко засвідчено вставні конструкції на зразок: *І найцікавіше те / що одного дня ми помітили / що почали робити музику / яка / a-a / в принципі / яка на наших теренах не звучала.*

Частотними є паузи, не заповнені звуками, під час яких адресант обдумує синтаксичну структуру висловлення або шукає інформативно достатні його семантичні компоненти, як-от: *От були новини. І йому казали / щоб ... три батюшки казали / щоб він покався / от ... що він самий вищий і / насамперед / він не відмовляється від мирського життя. Таке має бути чи не в церкві?*

Проявом самокоригування, самоконтролю за правильністю висловлення у мовному потокові є заміни слів: *Яка / е-е / військово-політична ситуація створилася / що виникла така необхідність іти юнакам / фактично мало навченим / які пішли захищати свою / свій Київ / свою державу від ворожого війська?; Хоча про це / про цю дорогу на Винниченка ми говорили ще у 2003 році.*

Наведені випадки «відхилення від писемних норм» в усній практиці — елементи т. зв. надлишковості — зумовлені психо-емоційними, мовомисленневими процесами, що відбуваються у момент спонтанного формування висловлення. Натомість засвідчено й власне помилки, спричинені послабленням культуромовного самоконтролю мовця.

У радіоєфірі, як відомо, звучить мова політиків, державних службовців, викладачів, митців тощо, тобто людей освічених, щонайменше таких, що володіють середньолітературним стандартом, але своєрідні ситуативні умови безпосередності, спонтанності, непідготовленості усних висловлень спричиняють мовні огріхи, обмовки, неточності, недоречності, навіть помилки.

Так, щодо огріхів у вживанні слів, то помічено, що в усному спонтанному висловленні в радіоєфірі мовці-інтерв'юери, слухачі-додзвонювачі припускаються вживання русизмів. Це не пов'язане з територіальною відмінністю їхньої мови, оскільки засвідчено такі факти й у висловленнях львів'ян (*По-перше / робити площадку* [треба: майданчик. — С. Б.] *паркувальну на рівному місці на поверхні землі / то дороге удовольствіє* [треба: задоволення. — С. Б.]; *То має бути розроблена спеціальна програма / яка неукоснітельно* [треба: неухильно. — С. Б.] *буде виконуватися; Але ви говорите / що ви зараз працюєте над тим / щоб розгрузити* [треба: розвантажити. — С. Б.] *центральну частину*), волинян (*Релігія / релігія як така / ми вважаємо / що / релігія / яка не проповідує правильне християнство / вона іскажає* [треба: викривляє. — С. Б.] / *вона викривляє*), а також представників центральних регіонів держави, і стосується, як бачимо, книжних слів із стереотипних зворотів, які вживають мовці у своєму професійному повсякденні.

Грубе порушення лексичних норм пов'язане з оперуванням засвоєними в російськомовній формі кліше, як-от: *Ніхто ж не*

спорить [треба: хто ж заперечує; хто ж проти. — С. Б.] / *ситуацію зі стандартами треба покращувати*; *Взагалі ми намагаємося постійно приймати участь* [треба: брати участь. — С. Б.] у подібних фестивалях; *Хочу звернути увагу на те / що інші гроші дійсно пішли на прикриття бюджетних дірок / тому що попередники цього уряду набралися боргів як собака блох* [треба: як собака бліх. — С. Б.]; *А гавкати з усіх підворотен* [треба: гавкати з-під кожного підвороття. — С. Б.] на цей бюджет ну всі вже звикли та ін. У висловленні ж слухача русизм може бути свідченням його білінгвізму або ж неналежного володіння лексичними нормами літературної мови: *Куди можна звернутися і як можна дізнатися / чи вона в хорошому якостві* [треба: вона доброї (належної) якості — С. Б.] чи ні?

Під впливом ситуативного чинника адресанти радіодіалогів припускаються різних граматичних неточностей:

а) порушення узгодження в роді між членами речення: *Я не розумію / чому якась така агресивне відношення*; *За це літо було велика кількість концертів / де ми прийняли участь* [треба: взяли участь. — С. Б.];

б) порушення керування: *Але ми не тільки на це сподіваємося і розраховуємо / ми впевнені на те / що навіть ті виборці / які підтримали наших ідейних і ідеологічних противників...;*

в) пропуск членів речення, що спричинює контамінацію його частин: *З іншого боку / та ж Інна Богословська іноді буває така чорнорота пропаганда / що далі вже відступати нікуди*; *Не / мн-мн / робить це / як сказав пан Мазур / кавалерійським наскоком / десь там поставивши паркувальну зону / і не подбавши про як змінити схему руху.*

Слабка норма усної мови — наголошування слів. Спостережено, що інтерв'юери та слухачі із західних регіонів України неправильно наголошують дієслова (*Я вночі пішу / працюю / а ти / хто має дітей / як то все має виглядати?!),* іменники (*Я особисто недавно визивала швідку; Ну попередньо / це листопад / грудень. Львів*), виділяючи не закінчення, а кореневі голосні, порушують орфоепічні норми у словах на **-ання** (*Уривочок з «Кобзаря» / який / в принципі / не у всіх виданнях навіть існує; У цьому році / виборчому році / ми повинні вирішити / як мінімум / чотири завдання*).

У вимові деяких слів спорадично зафіксовано ненормативні явища асиміляції приголосних (*Десь у дві тиці другому почали працювати ну / в такому акустичному форматі*) і явище «шокання» (*Шось / ну / звичайно / там впливає / тому шо помінявся лайфстайл; П'ять років тому / мені здається / шо молодь була ше більш активна / ше на хвилі тих політичних подій / які відбувалися*).

Отже, усна публіцистична мова радіоефіру засвідчує, що її статус мови «тут і зараз» спричинює зростання кількості «відхилень від норм», таких маркерів усності, як елементи т. зв. надлишковості, хезитації, мовні огріхи. Останні можна кваліфікувати як елементи розмовності, спричинені наближенням комунікації у прямому ефірі, або наживо, до повсякденно-практичних звичних конструкцій, стереотипів.

Наталія Вербич

ІНТОНАЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Відомо, що 75% життя людини — це спілкування. Саме від комунікативних навичок залежить успішність особи в різних життєвих ситуаціях. Ефективність публічного мовлення як різновиду усної комунікації зумовлена низкою чинників. Композиційно-стилістичної стрункості публічного виступу промовець досягає, членуючи текст на тематично завершені, логічно послідовні частини. А втім, багато важать в усному спілкуванні просодичні засоби мови. У більшості видань, присвячених питанням результативної комунікації, наведено твердження А. Месрабіана, що ґрунтується на експериментальних даних: неемоційне вербальне спілкування (позбавлене змін мелодики, логічних акцентів, виголошене на тому самому тональному рівні з однаковим ступенем гучності) інформативне лише на 7%; значущість слів, вимовлених із додаванням звукових невербальних сигналів (інтонації) становить 38%. Отже, трети-